

Kurdiyât

Yıl/Sal/Year: 2023

Sayı/Hejmar/Issue: 8

e-ISSN 2717-8315

Rûpel/Sayfa Page: 147-151

RÊZIMANA ZAZAKÎ YA DEVOKA GINGİMÊ

İbrahim Bingöl, Avesta,
Stenbol, 2021, 160 rûpel,
ISBN: 9786257253130

Pınar YILDIZ

Article Types/Cureyê Gotarê/Makale Türtü:
Book Review/Nirxandina Pirtûkê/Kitap İncelemesi
Received/Dema Hatînê/Geliş Tarihi: 27.11.2023
Accepted/Dema Pejirandinê/Kabul Tarihi: 15.12.2023
Pınar YILDIZ, Dr. Araş. Gör., Mardin Artuklu
Üniversitesi.
pinariyildiz@artuklu.edu.tr
ORCID: 0000-0002-8175-0879

Reviewing and Plagiarism/ Değerlendirme ve İntihal:
This article has been reviewed by at least two anonym
reviewers and scanned by iThenticate plagiarism
website./ Bu makale iki taraflı kör hakem sistemine
göre en az iki hakem tarafından değerlendirilmiştir ve
iThenticate adlı intihal sitesinde taranmıştır./ Ev gotar
herî kê m ji aliye du hakeman va hatiye nirxandin û di
malpera întihalê ya iThenticate ra hatiye derbaskirin.

Citation/Atf: Yıldız, P. (2023). Rêzimana zazakî ya devoka Gimgimê, *Kurdiyât*, 8, 147-151.

Wek ku Trudgill û Chambers bi şikleki hêsan îzeh dikin, xebatên dîyalektolojîyî ew xebat in ku li ser zaravayan/diyalektan çêdibin (Chambers & Trudgill, 2004: 3). Îro bi xebatên înterdisîplîner sînor û mijarên vê qada nû bêhtir berfireh bûne û materyalên ku ev qad pêşkêş dike gelek muhîm in. Lê wek ku Doğan Aksan jî bala me dikşîne ser xebatên tradîsyonel ên dîyalektolojîyê ku ew xebat li ser tesbîtkirina şaxên dîyalektan disekinîn û jî xebatên dîyakronîk îstîfade dikirin. Ji ber vê yekê jî ji bo qada dîyalektolojîyê pênaskirina termê bi xwe gelek girîng e ku esasê xwe da ev dîsîplîn jî li ser vê pênaskirina û cudahîyên varyantan ava bûye. Dîsa Aksan terma 'zarava/dîyalekt'ê wisa pênase dike: "Zarava (dialecte, dialect, dialekt), cureyekî cuda yê zimanekî ye ku di welat û herêmên cuda cuda da jî aliye mirovên ku jî heman yekitiya zimanî tîn, tê axaftin." (Aksan, 2007: 141).

Ziman di nava demê da diguherin, ev guherîn carna di demekî ewqas dîr û kevn da çêbûne ku tesbîtkirina vê demê jî êdî ne pêkan e. Lê tiştê bingehîn ew e ku ziman jî ber hin sedeman diguherin û şax bi şax jî hev vediqetin. Ji ber vê jî meyla varyantbûna zimanek an jî zimanan heye, di nava heman malbata zimanan da zimanên cuda cuda wek binbeş an jî şaxên van zimanan, zarava û devokên cuda cuda derdikevin meydana.

Di nava xebatên dîyalektolojîya kurdî da munaqêşe bêhtir li derdora muneqêşeya “ziman” û “dîyalekt/zarava/” derbas bûne. Ji ber ku kurdî cografyayeke gelek berfireh da bi zaravayên xwe yên cuda cuda berbelav bûye, ne tenê di xebatên zimannasîyê da, herwiha gelek xebatên qadên din jî bi pirsra “kurdî çi ye?” dest pê kirine. Ji ber vê yekê jî gelek dîroknas û zimannasên wek Zebîhi (1967), Nebez (1976), MacKenzie (1981), Hassanpour (1989), Îzady (1992), Haig û Öpengin (2014) tesnîfkirina zimanê kurdî kirine. Bêguman ev xebat ji bo danasîna zaravayên kurdî gelek muhîm in lê di vê qadê da gelek valahî hene. Bi taybetî danasîn, tesnîfkirin û dabeşkirina binbeşên van her yek zaravayan da kêmasîyên mezin hene. Wek nimûne gelek devokên kurmançî hêj nehate danasîn û li ser wan, xebatên hurgilî tune ne. Öpengin û Haig (2014: 147-148) jî di xebateke xwe da bala me dikşînin li ser van kêmasîyên vê qadê û ew di vê xebata xwe da kurmançî di bin pênc devokan an jî herêman da dabeş dikin.

Li ser tesnîfkirina devokên zazakî jî çend tesnîf hatine kirin. Di van tesnîfan da zazakî wek du (bakur û başûr) yan jî sê devokên (bakur, navend û başûr) sereke hatine dabeşkirin. Wek nimûne Arslan, di xebateke xwe da, zazakîya bakur û başûr wek du devokên sereke nîşan dide û dibêje devokên bakur bêhtir nêzî hevdû ne lê yên başûr ji hev dûrtir in (Arslan, 2018: 54) Herwiha devoka bakur devoka zazayên elewîyan e û ya başûr devoka zazayên sunîyan e. Kırkan jî bala me dikşîne li ser û îzeh dike ku zazakî dikare wek devoka zazayên elewî û sunî were dabeşkirin. Lê dîsa jî Kırkan di xebata xwe da devokên zazakî wek bakur, navend û başûr dabeş dike (Kırkan, 2019; 2-3). Dîsa dabeşkirineke berfiref ji aliye Mesut Keskin (2008: 30-31) ve hatiye kirin ku ew jî devokên zazakî wisa dabeş dike:

Devoka Bakur: Koçgîrî (Tokat-Almus, Sivas-Hafik, Divriği, Ulaş, İmranlı, Kangal, Zara), Dêrsim, Erzingan, Gümüşhane, Depe (Xarpêt), Çewlîg (Gêxî, Çêrme, Xorxol, Azarpêt, Kanîreş), Gimgim (Mûş), Erzirom (Çat, Tatos, Xinûs), Kayseri-Sarız, Selim (Kars), Göle (Ardahan). Merkez: Meden, Pali, Depe û Qowancîyan (Xarpêt), bajarê Çewlîgê û qezayê ci Dara Hênî û Bongilan. Hênî, Licê û Silfvan (Dîyarbekir). Başûr: Sêwregî (Riha), Çêrmûg, Şankuş, Pîran, Gêl, Erxenî (Dîyarbekir), Aldûş û Kolik (Semsûr), Pötürge (Malatya).

Keskin zazakîya Pasûr (Diyarbekir), Aksaray (Niğde), Modan (Bidlîs), Hewêl (Sêrt), Hezo (Batman) wek devokên navberî û marjînal nîşan dide (Keskin, 2008: 31).

Xebatên ku li ser devokên zazakî hatine kirin pir hindik in û pir kevn nînin. Di esasê xwe da ji hev veqetandina gramernivîsîna zazakî û xebatên devokî gelek zehmet e. Ji ber ku wextê ku em li gramernîvîsîna zazakî dinêrin hema hema her nivîskarekê gramera xwe bêhtir li gor rêgezên devoka xwe nivîsîye. Nivîskarên bîyanî jî bêhtir herêma ku çûne ji xwe re kirine bingeh. Wek nimûne, Terry Todd kitêba xwe wek *A Grammar of Dimili Also Know Zaza* (1985) bi nav kiriye lê wextê ku mirov li naveroka vê gramernîvîsîna dibîne ku ev xebat tenê gramera devoka Çêrmûgê ye, yanî bi giştî gramera zazakî nîne. Di teza doktorayê ya Ludwig Paul ya bi navê *Zazaki Grammatik und Versuch einer Dialektologie* (1998) da jî herêmên cuda bêtir nimûne hene. Dîsa gramernîvîsîna wek Hacî Ozkal (2019) û Serkan Oğur (2014) gramernîvîsîna xwe wek gramernîvîsîna zazakî bi nav kiribin jî naveroka wan devokî ye. Li gor nêrîna me di zazakî da xebatên devokî gelek giring in û ev xebat wek xebatên devokî bîn pênasîkirin ji bo qadê bêhtir baş e. Bi saya van xebatan tenê em dikarin her yek devokên zazakî nas bikin û li ser van devokan hûr bibin.

Di vî warî da xebateke balkêş ku li gor pênaskirina vê qadê jî hatiye binavkirin xebata İbrahim Bingöl ya bi navê Rêzimana Zazakî ya Devoka Gimgimê (2020) ye. Wek ku ji navê wî jî diyar e Bingölî xebata xwe wek gramer an jî rêzimana zazakî bi nav nekiriye. Ew tenê li ser devokekî, anku devoka Gimgimê xebitiye, ji vê devokê nimûneyên xwe pêşkêş kirine û xebata xwe jî bi vî şiklî bi nav kiriye ku ji bo vê xebatê navlêkirinek wisa bêhtir munasîb e.

Ev xebata bi navê Rêzimana Zazakî ya Devoka Gimgimê di sala 2020an da ji aliyê weşanxaneyê Avestayê hatiye çapkirin. Ev xebat 156 rûpel e û kurmancî hatiye nivîsîn. Sernavên kitêbê û termên zimannasiyê kurmancî ne û di nav kevanekê da jî îngilizîya van terman hatiye nivîsîn. Ev xebat ji sê beşan pêk tê. Piştî encam û çavkanîyan nivîskar du çîrokên gelêrî yên ku ji herêma Gimgimê hatine tomarkirin wek pêvek îlaweyê xebatê kirine. Bi saya van çîrokên gelêrî mirov jî vê devokê materyalên xam dibîne ku siberoj lêkolînerên nû dikarin ji wan sûd werbigirin. Ev sûdwergirtin hem ji bo qada folklorê hem jî dikarin ji bo qada zimannasiyê dê bîr bikaranîn.

Beşa yekem a vê xebatê beşa fonolojîyê ye. Nivîskarî di vê beşê da hewl daye ku di bin hin binbeşan da fonolojîya devoka Gimgimê nîşan bide. Yanî dengdêr (vowel/vocal) û nedengdêrên (consonant) devoka Gimgimê, di devoka Gimgimê da guherînen sereke yên deng an jî guvaş nîşan daye. Ya rast di gelek xebatên ku li ser zarava û devokên kurdî an jî gramerên kurdî da ne, beşa fonolojîyê pir berfireh nîne. Bi rastî gelek zehmet e ku mirov bi şiklekî rêkûpêk bikaribe fonolojîya devokekê, zaravayekê an jî zimanekê derxîne holê. Ji ber ku ev mijar hem zanîneke ve qadê dixwaze hem jî carna aliyê teknîkê ve divê lêkolîner piştgirîyê bigirin ku bikaribin deng an jî hev derxînin û îzeh bikin. Di xebata Bingöl da jî ev beş pir dirêj nîne lê dîsa jî nivîskar hewl daye ku xalên sereke û cuda yên devoka Gimgimê nîşan bide û wisa kiriye jî. Lê kêmasîyek ku di gelek xebatên bi vî rengî da heye di vê xebatê da jî tê dîtin. Di gelek xebatên kurdî da hêj jî bikaranîna IPA yê pir berbelav nîne ku di vê xebatê da jî dengên devoka Gimgimê bi alfabe IPAyê nehatine nîşandan yanî deng bi herfên alfabe hatine nîşandan. Danasîna binbeşa nedengdêran (consonant) da herfên ‘x’ û ‘g’ yê bi dorê wek ‘x’ û ‘x̄’ hatine nîşandan. Ji xwe ehemîyeta IPAyê jî bo van dengên çareserîyê baş e ku di vê xebatê da jî bi saya IPA yê ev deng dikaribûn bi şiklekî zelaltir bihatana nîşandan. Ji xwe nivîskar bi xwe jî wek nimûne ji bo çareserîyê hilmandîbûn [ph, th, kh] û nehilmandîbûna [p, t, k] hin dengên serî li IPAyê daye. Di dawîya vê xebatê da nivîskarî ferhengokek termên zimannasiyê jî daye ku di nav xebatê da jî ev term hatine şuxulandin. Ev ferhengok kurmancî û îngilizî ye. Ji xwe di nav xebatê da jî ji bo her yek sernavekê di nava kevanekê da îngilizîya wan jî hatiye nivîsîn ku ev rewş ji bo kalîbreyê xebatê baş e. Ji ber ku li ser hin termên zimannasiyê, di kurdî da fikrek hevpar tune, carna ew termên ku tên şuxulandin tam jî cihê xwe nagirin. Wek nimûne ji bo termên ‘vowel/vocal’ û ‘consonant’ di kurmancî da bêtir termên wek “dengdêr” û “nedengdêr” tên bikaranîn. Lê Muhammed (? , 8-9), bala me dikşîne ser ku ev term rasterast van maneyan nadin ku em jî li ser wê fikrê ne. Çunkî zimannasên tirk termên ‘vowel/vocal’ û ‘consonant’ wek ‘ünlü/ünsüz’ an jî ‘sesli/sessiz’ wergerandine. Di kurdî da jî xuya ye ku rasterast ev termên tirkî hatine wergerandin. Lê wergerandina tirkî û di bin tesîra tirkî da wergerandina kurdî bi vî şiklî şaş in û cihê xwe nagirin. Ji ber ku diyarkirina vowel/vocal û consonantan da mesele deng nîne “sonoritiy” (lerizandin/titreşimlilik) e.

Beşa duyem ya vê xebatê li ser morfolojîya devoka Gimgimê ye. Yanî nivîskarî bi morfolo-

jîya nomînal ya devokê dest pê kiriye piştê li ser lêkeran û bi girêdayî lêkeran li ser deman jî sekinîye. Lê di vê beşê da tiştê herî balkêş metod û tesnîfkirina binbeşan e ku ji bo pratîkbûn û cidiyeta xebatekê zimannasîyê gelek baş e. Nivîskar wextê ku ev beş nivîsîye binbeşên xwe wek gelek gramerên biyanîyan an jî li gor tradîsyona gramerên biyanîyan amade kiriye. Ji ber ku di gelek gramer û xebatên devokî yên kurdî da gramer li gor tesnîfkirina gramerên klasîk yên tirkî dabeş bûne. Ji ber vê gelek taybetmendiyên kurdî ku di tirkî da tune ne nikarin bên nîşandan an jî di nav kitêbê da wextê ku mirov li wan digere tevlihev in. Lê di vê xebatê da rewşeke wisa tune ye. Yanî her mijar di bin binbeşa xwe da bi şiklekî sistematîk û li gor rêbazan hatine rêz kirin. Wek nimûne dabeşkirina navdêran wek ‘zayend’, ‘mêjer’ û ‘rewş’ bi fonksiyona xwe ya îşaretkirina morfolojîk hatine dabeşkirin û beş tevlihev nebûye. Dîsa dabeşkirineke balkêş jî di mijara demê (tense) da xwe nîşan dide. Dîsa di gelek xebatan da ev beş bêtir wek demên gramerên tirkî (dili geçmiş zaman, mişli geçmiş zaman; şimdiki zaman, gelecek zaman, geniş zaman) hatine tesnîfkirin. Lê wek ku tê zanîn di esasê xwe da mentîqa demên kurdî li vê dabeşkirinê nayê. Bi gotinineke din, di kurdî da dem dikarin wek du dabeşkirinên sereke wek “demên borî” û “demên niha” bên tesnîfkirin. Ji ber ku di gelek devokên zazakî da û wek ku Bingöl îzeh dike, di devoka Gimgimê da jî dema niha, fireh û dahatî wek hevdu ne. Yanî li gor îşaretkirinek morfolojîk ferqek di navbera van deman da tune ye, bes mirov dikare ji aliyê semantîkê ve yan bi saya hin hokerên deman guvaşa van deman xurt bike. Bingölî demên borî di bin pênc binbeşan da dabeş kirine. Ev dabeşkirin jî li gor mentîqa îngilizî wek Simple Past Tense/Preterit, Present Perfect Tense, Past Continuous Tense, Past Perfect Tense û dema borîya dûrtir tesnîf kiriye.

Beşa sêyem li ser ristesazî (syntax) ya devoka Gimgimê ye. Di kurdî da valahîya qada sentaksê berbiçav e ku di gelek gramer an jî xebatên devokî da yan ev beş qet tune ye yan jî pir kême. Di vê xebatê da jî ev beş (syntax) pir dirêj nîne. Lê ev beşa dawî ya ku ristesaziya devoka Gimgimê bi metodek rêk û pêk û bi tesnîfeke zelal binbeşan dabeş dike ji bo xebateke devokî hewldanek pir baş e.

Wek encam mirov dikare bibêje ku li gel hin kêmasiyên xwe jî Bingöl xebatek bi rêkûpêk li ser devoka Gimgimê amade kiriye û ev xebat ji bo teswîrkirina gramera devoka Gimgimê xaleke baş e û herwiha dikare hêz bide gelek lêkolîneran ku ew jî bikaribin li ser vê devokê yan jî gelek devokên din yên zazakî xebatên xwe bikin û bidomînin.

Wek têbinî mirov dikare bibêje ku di xebatên devokî da ferheng û materyalên xam ên ku ji qadê hatine tomarkirin gelek muhîm in. Dawîya dawî ev xebat ji aliyek ve tîpolojîya gramera devokekê derdixînin holê lê aliyek ve jî ji van xebatan mebest ew e ku tomarkirina materyalên qadê bikin, peyvên xam û cuda yên herêmê tomar bikin. Xwezî ferhengokeke piçûk jî li dawîya vê xebatê zêde bûna û çîrok an jî roportajên ku ji vê herêmê wek pêvek zêdetir bûna. Dîsa bi ya me, di xebatên bi vî şiklî da destpêke bi qasî çend rûpelan jî be divê herêma devokê jî bê nasandin ku monografîyeke qadê nîşan bide. Têbinîyek dawî jî ji ber bê îmkaniyê wek kêmasîyek giştî dengên ku ji herêman tînan tomarkirin heyf ku wek deng tenê li ba lêkolîneran dimînin û xwîner/lêkolêr tenê metnên transkîrbekirî dibînin. Xwezî sistemek ji bo parastina wan dangan hebûya yan jî li paş kitêban CDya wan qeydan hebûya.

ÇAVKANÎ

Aksan, P. D. (2007). *Her Yönüyle Dil (Ana Çizgileriyle Dilbilim)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Arslan, İ. (2018). Zaza Dilinde Lehçe Farklılıkları; The Dialectological Differences Of Zaza Language. *Bingöl Üniversitesi Yaşayan Diller Enstitüsü Dergisi*, 4(7), 51-66.

Bingöl, İ. (2020). *Rêzimana Zazakî ya Devoka Gimgimê*. İstanbul: Avesta.

Chambers, J., & Trudgill, P. (2004). *Dialectology* (Cilt Second Edition). Cambridge: Cambridge University Press.

Keskin, M. (2008). Thema: Zur dialektalen Gliederung des Zazaki. Frankfurt.

Kırkan, A. (2019). Zazacanın Fonetik Açından İncelenmesi; Kuzey, Güney ve Merkez Zazacasının Karşılaştırılması . Diyarbakır: Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, Teza doktorayê ya neçapkirî.

Muhammed, H. (bê tarîx). Dengnasî di Kurdî de.

Oğur, S. (2014). *Zazakî / Kirmanckî Destûr (Gramer) Be Qesey Kerdene*. İstanbul: Yazılama.

Ozkal, H. (2019). *Gramer û Raştûştîşê Kurdî / Kirdkî [Kirmanckî / Zazakî]*. Ankara: J&J.

Öpengin, E., & Haig, G. (October 2014). Regional variation in Kurmanji: A preliminary classification of dialects. *Kurdish Studies*, 2(2), 143 – 176.

Paul, L. (1998). *Zazaki Grammatik und Versuch einer Dialektologie*. Beiträge zur Iranistik 18. Wiesbaden: Ludwig Reichert Verlag.

Todd, T. L. (2008). *A Grammar of Dimili Also Known As Zaza*. Germany: Electronic Publication.